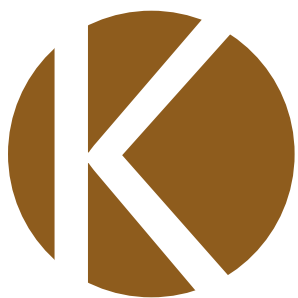

ET CEMBALO AF MORITZ GEORG MOSHACK

Af leder af formidlingsafdelingen, Erik Kristiansen ph.d.

KALEJDOSKOP

MUSEUM LOLLAND-FALSTER

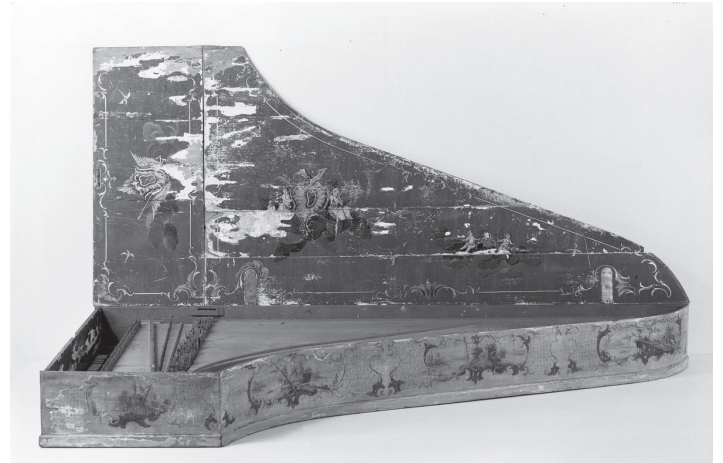
På Museum Lolland-Falster har vi mange genstande med en usædvanlig historie. Artiklen her handler om et musikinstrument – nærmere bestemt et cembalo – signeret ”Moritz Georg Moshack, Kopenhagen 1770.”

I dag er det placeret i Thorvaldsensalen på Reventlow-Museet Pederstrup på Vestlolland, men her har det kun stået siden 2012. Museet Falsters Minder i Nykøbing F. overtog instrumentet fra Katedralskolen, hvor det blev fundet i 1950’erne ved oprydning i forbindelse med skolens flytning til nye bygninger. Instrumentet, som dengang var i en sørgelig forfatning, viste sig at være en sensation, idet det, udover at være et musikinstrument af højeste kvalitet, også er det eneste overlevereede danskbyggede cembalo fra det 18. århundrede. Men hvem var Moshack, og hvor lærte han at bygge cembaloer på højeste niveau?

CEMBALOET

Et cembalo er et musikinstrument og hører til familien af tasteinstrumenter, hvorfra vi i dag også kender klaver og orgel. Men hvor klaveret har strenge, der anslås af en hammer, benytter cembaloet en knipse-mekanisme. Denne kendes tilbage fra middelalderen, men instrumentet havde sin storhedstid i renæssancen og barokken, dvs. fra omkring 1600 til 1800. Knipse-mekanismen består af et lille stykke træ, *springeren*, med et plektrum, skåret af en ravne- eller mågefjer. Når musikeren trykker en tangent ned, hæves springeren og plektret knipser strengen, omtrent som en negl på en guitarstreng. Mekanismen ændrede sig ikke væsentligt gennem tiden, men selve instrumentet blev større og tilbød flere klangmuligheder. I forskellige dele af Europa fremkom forskellige konstruktionstraditioner, ligesom der blev bygget forskellige størrelser af instrumentet til både borger og adel. Mange kender således *spinettet*, som er en mindre og mere kompakt udgave af cembaloet, beregnet på musiceren i hjemmet.

Cembaloet er det ledende klaviaturinstrument i forbindelse med solospil og som ledsagende eller koncerterende instrument i kammermusik og orkestermusik helt frem til omkring 1800, hvor musikkens stil gradvist ændrede sig i klaverets favør – dvs. i retning af den blødere klang og det mere følsomme spil, som klaverets anslagsfølsomme mekanisme bedre understøttede end cembaloets knipsemekanisme. I anden halvdel af det 18. århundrede er det dog vigtigt at understrege, at det mest populære klaviaturinstrument i Danmark (samt i resten af Skandinavien og Nordtyskland) var *klavichordet*. Dette er et meget enkelt hammerinstrument, der

Ill. 1. Cembalo af Philipp Jacob Specken, Stockholm 1748
(Scenkonstmuseet NM 42.892, Stockholm)

ligesom klaveret tillader forfinet brug af dynamik. At det har været et populært instrument, vidner de mange overlevereede danskbyggede klavichorder om.

I Museum Lolland-Falsters samlinger findes der også et danskbygget klavichord, som er udstillet på Stiftsmuseet i Maribo. I modsætning til cembaloet var klavichordet et billigt instrument, men dets begrænsning var, at det var meget svagt i klangen og derfor kun egnede sig til solospil eller som øveinstrument, fx for organister og sangere. Det er ikke utænkeligt, at Pederstrup og andre herregårde på Lolland havde et cembalo i det 18. århundrede. Frederikke Reventlow (som flyttede ind på Pederstrup i 1813) skriver 14. februar 1786

”Der er kommet et klaver i min Stue, paa hvilket mine Børn skulle lære at spille, og ved hvilket Sander undertiden synger og spiller Sange for mig, komponerede af Schulz.”

På det tidspunkt benyttes ordet ”klaver” om både cembalo, klavichord og klaver, hvorfor vi ikke kan være sikre på, hvilket instrument der er tale om. Fra Ålholm slot kendes både et tysk cembalo (bygget af Hieronymus Albrecht Hass, Hamborg 1723, nu på Musikmuseet i København) og det berømte nodefund fra det 18. årh. (Koudal 1992).

Udover cembaloet og klavichordet fandtes en række varianter af disse to instrumenter, ligesom der i det 18. og tidlige 19. århundrede blev eksperimenteret flittigt med forskellige anslagsmekanismer til klaviaturinstrumenter. Desuden skal vi ikke glemme orglet, da det 18. århundredes instrumentbyggere tilsyneladende byggede og reparerede alle slags klaviaturinstrumenter og tit også fungerede som orgelbyggere. I denne sammenhæng skal vi forestille os Moritz Georg Moshack som orgelkonsulent, klavichord- og cembalobygger

Ill. 2. Cembalo af Johan Broman, Stockholm ca. 1750-70 (Nordiska Museet NM 149.592, Stockholm. Foto Sofi Sykfont)

i København i anden halvdel af det 18. århundrede. Selvom Moshack har haft en vis bredde i sin instrumentproduktion, er det overleverede cembalo fuldt på højde med de fineste instrumenter fra Sverige, Tyskland og Frankrig. Vi står tilbage med spørgsmålene: Hvem var Moshack? Hvor lærte han sit håndværk? Og hvordan er hans instrument endt på Katedralskolen i Nykøbing F.?

MORITZ GEORG MOSHACKS CEMBALO

Selvom der ikke er overleveret mere end et enkelt cembalo og et antal klavichorder, er der alligevel tegn på, at der har været en betragtelig interesse for og egentlig produktion af klaviaturinstrumenter i Danmark i det 18. århundrede. Vi kender til et antal byggere, da der er bevarede klavichorder signeret "Hartwich Muller Copenhagen 1769", "Marcus Gabriel Sondermann Rendsburg Ao 1796", "Moritz Georg Moshack in Copenhagen Ao 1770", "Johan Jesper Jørgensen Odense 1777" samt "Otto Joachim Tieffenbrunn" fra 1799 og 1801 (alle Musikmuseet, København). Samtidige kilder beretter også om instrumentbygning i Køben-

Ill. 3. Cembalo af Johann Adolph Hass, Hamborg 1764. Den finerede dekoration er ikke original. (The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh)

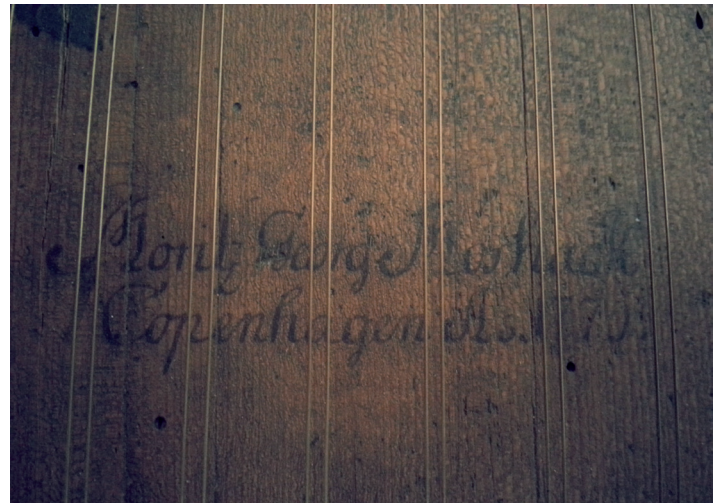
havn, fx skriver komponistamatøren, overkrigskommissær Søren Wedel i 1811 "For 60 til 80 år siden ejede Kjøbenhavn adskillige Klaviaturinstrumentmagere, iblandt hvilke Müller og Moshack udmærkede sig og selv overgik de samtidige tyske og engelske, hvilket deres trofast og kunstigbyggede Klavicembaler og Klaverer endnu bevise" (citeret fra Müller 1965). At der kun er et fåtal bevarede instrumenter skyldes naturligvis også, at vi formoder, at en del er gået tabt. Nogle instrumenter er blevet reddet ved et tilfælde, som fx det clavichord af J. Hass (1746) som i mange år blev anvendt som køkkenbord(!). Siden da er det kommet til Museet på Koldinghus (Müller 1965). Moshack-cembaloet blev også reddet ved et lignende tilfælde.

Katedralskolen i Nykøbing F. havde, siden Staten i 1808 købte en købmandsgård i Frisegade, haft til huse der. I inventarlisten fra 1809 står anført "40. Nogle musicalske Instrumenter, bestaaende af en Violoncell, en Bratsche, og nogle Klarinetter (befindtlige hos organist Hagenström)" (Falcon Møller 1983). Der er altså ikke noget, der tyder på, at Katedralskolen havde

et klaviatur-instrument på dette tidspunkt. I regnskabsprotokollen fra 1821 står ud for *"Forandringer ved Inventarie"* som nr. 57 *"Et Clavecin Royal, foræret af Conferensraad Rothe."* Vi må gå ud fra, at der her er tale om Moshack-cembaloet, selvom instrumentet omtales som *"Clavecin Royal"*. Ordet *clavecin* er det franske ord for cembalo, men blev hyppigt anvendt i Skandinavien i det 18. århundrede. Da konferensråden sad i Det kongelige Teater i Københavns bestyrelse, kunne man let forestille sig, at han har fået det fra teatret, efter at det ikke længere var i anvendelse der. Der er dog ikke spor efter dette i teatrets arkivalier (Christensen & Falcon Møller, 1978). Et *clavecin royal* er egentlig betegnelsen for et klaviaturinstrument med en særlig hammermekanik, men "royal" kan måske også forstås som, at der bare er tale om et stort cembalo.

En senere inventarfortegnelse fra Katedralskolen illustrerer da også, at man er usikker på, hvad det egentlig er man har i gemmerne. En blyantskreven tilføjelse fra 1837 anfører nemlig *"1 gl. Flügel eller Clavecin"* og i en renskrift af dette står der *"82. et gammelt Clavesin royal, (ubruggbart) i Kielderammeret ved Porten."* Indførelsen viser med al tydelighed, at man i 1837 ikke helt vidste, hvilket instrument der er tale om, men at det i alt fald var både gammelt, i stykker og ikke i brug. Da instrumentet blev fundet i 1950'erne var dets oprindelige lysegrønne farve dækket med en brun farve. Dette tyder på, at det har været overmalet for at ligne et flygel, der i datiden som oftest var mørklakerede. Om denne overmaling har været givet for at forlænge instrumentets levetid i overensstemmelse med tidens ændrede smag, eller om det har været gjort for, at instrumentet kunne benyttes som teaterrekvisit, kan vi kun gisne om. Tilsyneladende blev Moshack-cembaloet opbevaret blandt teaterrekvisitter, hvorfor det også kan have været endt som stum rekvisit i et syngespil.

Et cembalo i det 18. århundrede er et kostbart instrument, men det går relativt hurtigt af mode i første del af 1800-tallet – i hvert fald i København. At det i 1837 bliver dømt gammelt og ubrugbart passer således fint. Katedralskolen har også dengang været brugt i koncertsammenhæng, da datteren af musiklæreren J.P. Braase den 6. marts 1814 spillede en koncert på fortepiano (fortepiano er datidens navn for et flygel eller klaver). Om denne koncert, selvom den skulle være fremført på *fortepiano*, blev spillet på Moshack-cembaloet, ved vi ikke, men i givet fald har instrumentet allerede været i skolens eje i 1814. Hvis ikke, må der være tale om et lånt eller lejet fortepiano (Falcon Møller 1983).

Ill. 4. Moshacks signatur på klangbunden (foto EK)

INSTRUMENTBYGGEREN MOSHACK

Om mennesket Moritz Georg Moshack ved vi ikke ret meget, men der er dog nogle væsentlige pejlemærker, vi nævner her. Navnet tyder på, at han er blandt de mange indvandrede håndværksmestre, og der lever da også familier, der bærer navnet Moshack, i det sydvestlige Polen i dag – et område, kaldet Schlesien, som familien sagtens kan være indvandret fra. Kirkebøgerne fortæller imidlertid, at Moritz Georg Moshack blev født i Nyborg den 27. januar 1733 som søn af sergent Johan Moshack og Magdalene Köpeken (gift 1726). Moritz blev senere gift med Anna Catharina Rasmusdatter, med hvem han fik seks børn, der alle blev døbt i den tyske Sankt Petri kirke i København.

Som instrumentmager arbejder han for Komediehuset i København i 1759-61, hvor han blandt andet leverer et klavichord (*"ein Gebunden Clavir Mit ein Creutz Fuss"*), og hvor han tilsyneladende bliver fast tilknyttet til at stemme og efterse Komediehusets instrumenter. Komediehuset er Københavns store teater, som åbner i 1748 med plads til ca. 600 tilskuere, hvilket dog hurtigt viser sig at være for lidt. Det bliver ombygget i 1792 og senere helt udskiftet med det nuværende Kongelige Teater på Kongens Nytorv. Af regninger fremgår det, at han arbejder for Scalabrini og Sarti. Paolo Scalabrini kommer til Danmark i 1747 med en operatrup, der spillede de moderne og populære italienske operaer. Giuseppe Sarti er en italiensk operakomponist, som dog allerede i 1753 skubber Scalabrini af posten. Begge virker i mange år i København med utallige operaopsætninger, syngespil og kantater. Sarti bliver landsforvist efter underslæb i 1775, mens Scalabrini komponerer operaer til dansk tekst helt til 1781, hvor han mister sin hustru og derefter nedtrykt vender tilbage til Italien.

I 1761 får Moshack privilegium som instrumentbygger i København. Han har forud været igennem en længere ansøgningsperiode, hvor han ikke kunne fremskaffe de nødvendige beviser for sin kunnen. På Sartis og nogle musikeres anbefaling opnår han dog alligevel privilegium. Han får dermed af kongen ret til at *"forfærdige og reparere Orgel-Værker, Claveerer, Clavecimbaler, Harper og deslige spillende Instrumenter ... udi Vore Riger Danmark og Norge"*. Her skal bemærkes ordene *"Claveerer"* og *"Clavecimbaler"*. Gennem det 18. århundrede fandtes, som tidligere beskrevet, en række forskellige klaviaturinstrumenter og betegnelserne brugtes ofte i flæng. Dog må man antage, at Moshack omhyggeligt har valgt betegnelserne, og med *"Claveerer"* sigter til klavichordet og med *"Clavecimbaler"* sigter til instrumenter af cembalofamilien. Ordet *cembalo* er en forkortelse det italienske *clavicembalo*, fra *clave* (latin for nøgle eller tast) og *cembalo* (fra græsk *kúmbalon*, der betyder beholder og refererer til instrumentets klangrum).

I 1762 bor Moshack i Store Kongensgade 246 med familie og tre svende. Fem år senere køber han en større gård i Skindergade 25. Huset indeholder i 1771 otte lejemål og hele 17 jernovne, hvilket indikerer, at Moshack på det tidspunkt var en holden mand på linje med andre håndværksmestre i København. Moshack døde i 1772, kun 39 år gammel, af *"hidsig feber"*. For at forstå hans virke gives her eksempler på regninger og annoncer for hans arbejde (Christensen og Falcon Møller 1978):

- Til teatersæsonen 1768-69 lejede Moshack et *"clavecine"* til Scalabrini inkl. stemning
- Kvittering 1. sept. 1768 for 42 rd. og 1 mk. for 5 klavichorder, som operaen skulle låne af teatret, formodentlig til indstudering med sangerne.
- Christian VII bestilte et *"Contra F Clavier mit Fuss"* og betalte det med 80 rd. d. 27 marts 1768

- Annonce i "Adresseavisen" fra 1770: *"Et proper Contra F. Claver paa Foed af Orgel-Bygger Sr. Moshaks Arbende til Kiøbs for 50 Rdlr."*

- Regninger for planker og brædder leveret december 1771 og juli 1772.

- Specificeret regning fra isenkræmmer Christian Paul Freehelst på dykkere, jerntråd, messingstrenger, messinghængsler, stålstrenger, 1 engelsk knibtang med mere for maj til november 1772

- Regning fra G.M. Wintmølle fra 1773 på 34 rd. for *"et Bandfrie Claveer paa Consol-Fod malet og forgyldt, af Moshacks Arbeide"* til brug på teatret

- Annonce fra 1774 med *"Et nyt contra F Claveer af Mussack"*

- Regning fra den senere privilegerede orgelbygger Daniel Wroblewsky (kendt for at have bygget orglet i Nysted kirke på Lolland) på en rest af 4rd. af en på i alt 18 rd. stor regning fra juni 1775 for reparation af et *"clavecin"*.

- Annonce i Adresseavisen fra 1775 oplyser: *"Et proper Clavesin af Moshaks beste Arbende fra C til F"* er til salg

I forbindelse med skiftet af hans bo i 1776 fremgår det, at en række organister og privatpersoner skyldte Moshack penge, bl.a.

- Organist Foltmar skyldte 20 rd. på et klavichord
- Organist Gøring skyldte 8 rd. *"paa et Pantalon bytte"*
- Captain Nagler ligeledes 8 rd. for et klavichord
- Monsr. Berling 6 rd. på et ditto

Udplukkene viser, at Moshack har været en aktiv instrumentbygger, som var i kontakt med tidens førende musikere, instrumentbyggere, teatret og endda kongehuset. Han har altså ikke været en middelmådig bygger, men formodentlig den førende cembalobygger i København og dermed i Danmark i det 18. århundrede. Det er nærliggende at forestille sig, at museets Moshack-instrument var bestilt af Sarti eller Scalabrini til året 1770, hvor der var særlig stor musikalsk aktivitet ved hoffet, og hvor Sarti fik Det kongelige Teater i entrepriise.

RESTAURERING OG REKONSTRUKTION

Da cembaloet blev fundet, var det i en noget ramponeret tilstand – det blev endda kaldet en *torso* og var i 1970'erne udlånt til det daværende Musikhistorisk Museum i København. I 1983 blev det restaureret (se Ill. 5) og vendte tilbage til Falsters Minder i Nykøbing F., hvor en rekonstruktion af de manglende dele blev overvejet med henblik på at bringe det i spilbar stand. Dette indebærer en rekonstruktion af klaviaturet, springerne, registerskinnerne, forreste del af låget og hele stellet. Strengene manglede selvfølgelig også, men de originale dimensioner kunne delvis genskabes, da der var rester siddende på stemmeskruerne, som til

Ill. 5. Moshack-cembaloet uden klangbund før restaureringen i 1983 (foto Museum Lolland-Falster)

gengæld næsten alle var bevarede. Klangbunden, som er den væsentligste del for lyden, var heldigvis velbevaret. Det var således et instrument, hvor væsentlige dele manglede, men hvor der alligevel var bevaret så meget, at det ville være forsvarligt at lave en fornuftig rekonstruktion og bringe instrumentet til live igen. Rekonstruktionsarbejdet blev foretaget i 1989 af den tyske cembalobygger Helmut Zorn (Karlsruhe) samt møbel-snedker Jørgen Christensen (Nykøbing F.), kirkemaler Poul Andersen (Søsum) og konservator Søren Andersen (Virket). På basis af en undersøgelse foretaget af Jesper Bøje Christensen baseredes rekonstruktionen på nordtysk cembalobyggetradition, især på cembalobyggeren Johann Adolph Hass (født før 1740 - 1775). Der er ikke umiddelbart spor på bunden efter et stel, ben eller fastgøringsbeslag, så vi har ingen viden om, hvorledes det oprindelige stel så ud. Man valgte at rekonstruere stellet efter et noget ældre cembalostel bygget af Hieronymus Albrecht Hass 1732 (Kunstindustrimuseet, Oslo). Klaviaturets udseende rekonstrueres efter de to overleverede klavichorder af Moshack (1770 og 1768, hhv. Musikmuseet, København og Norsk Folkemuseum, Oslo) ud fra en ide om, at Moshack byggede ens

tastaturer til sine klavichorder og cembaloer – hvilket dog bestemt kun er en antagelse. Mekanikken, dvs. springerne og deres tilhørende registerskinner, kunne også rekonstrueres med rimelighed. Blomsterdekorationerne på klangbunden kunne renses og klangbunden kunne repareres, især i diskanten hvor der manglede et stykke. Ved restaureringen af klangbunden blev den taget ud af instrumentet, og vi har således fotografier af instrumentets indre konstruktion (se ill. 5).

MOSHACKS CEMBALO

Instrumentet er et stort koncertinstrument med ét klaviatur. Det har to registre, kaldet 8 fod, samt et lutregister (et sæt filtdæmpere, der kan dæmpe overtonerne). Klaviaturomfanget er typisk for tiden (fem oktaver, F'-f''', 61 taster).

Klangbunden er dekoreret med blomstermotiver, men uden rosette.

Udvendigt er instrumentet malet med en lys grøn lasur. Indvendigt er det malet kinesisk rødt. Den buede side er dobbeltsvunget som var typisk for skandinaviske og tyske instrumenter fra perioden. Profiler langs kanten er guldstafferede, og svahealesamlingerne af kassen

Ill. 6. Klangbunden på Moshack-cembaloet, 1770 (foto EK)

vidner om høj håndværksmæssig kvalitet. Indvendigt er instrumentet konstrueret med U-formede stivere.

Moshacks instrument er således et forholdsvis typisk instrument fra anden halvdel af det 18. århundrede, og byggestilen og den dobbeltsvungne side peger umiddelbart på byggerne fra Hamborg, som Christensen og Falcon Møller (1978) konkluderede (se Ill. 3). Men den interne konstruktion, instrumentets størrelse og den enkle dekoration peger på byggerne fra Stockholm (Philip Specken (Ill. 1), Johan Broman (Ill. 2) og Gottlieb Rosenau, som havde stået i lære hos byggeren J.H. Silbermann i Dresden). Faktisk er Moshack-instrumentet i sin konstruktion meget tæt på Silbermanns hammerklaverer, hvilket kan indikere, at Moshack enten kan have været i lære hos hans elever i Stockholm eller hos mesteren selv i Dresden. For en uddybning af de konstruktionsmæssige detaljer hos Moshack og Silbermann, se forfatterens artikel fra 2015.

Vi ved ikke, hvem som har bestilt instrumentet, men

store og kostbare instrumenter som dette har ikke været almindelige i København i 1770. Det er således sandsynligt, at det enten har været hoffet eller Komediehuset, som har bestilt det. I anden halvdel af det 18. århundrede var private koncerter blevet mere almindelige, og især kvinder har spillet cembalo og ofte sunget til. Teatrene opførte de nye italienske operaer og syngespil, som var meget populære, og efterhånden blev der komponeret syngespil til danske tekster af F.L.Æ. Kunzen og J.A.P. Schulz. I forbindelse med disse opførelser har der været brug for et cembalo i orkestret et stykke ind i 1800-tallet. Vi kan således med rimelighed forestille os Moshacks fine cembalo stående til soireer på slottet eller i orkestergraven på Det kongelige Teater - måske helt frem til den første opførelse i København af Mozarts *Tryllefløjten* i 1816.

Ill. 7. Cembalo af Moritz G. Moshack 1770, Reventlow-Museet Pederstrup (foto EK)

LITTERATUR

Christensen, Jesper Bøje & Falcon Møller, Dorte (1978). Det ældste bevarede danske cembalo. *Dansk Årbog for Musikforskning*, IX 1978.

Falcon Møller, Dorte (1983). *Musiklivet på Lolland-Falster*. Nykøbing F: Museet Falster Minder.

Koudal, Jens Henrik (1992). Nodefundet på Aalholm Slot. *Cæcilia*. 1992-1, p. 265-278.

Kristiansen, Erik (2015). Et cembalo af Moshack på Pederstrup. *Lolland-Falster 2015*. Lolland-Falsters historiske samfund. p. 104-125.

Müller, Mette (1965). Otto Joachim Tiefenbrunner, dansk klaverbygger fra slutningen af det 18. århundrede. *Danish Year-book of Musicology*, vol.4. p.133-136.